

U četvrtoj neprijateljevoj ofanzivi

*Pokret prema izvornom dijelu Vrbasa i borbe
oko Gornjeg Vakufa*

Snažan razvoj ustanka u Bosanskoj krajini, Lici, Baniji, Kordunu i sjevernoj Dalmaciji i prodor proleterskih brigada u zapadnu Bosnu potresli su iz temelja Nezavisnu Državu Hrvatsku. Uznemirenost je uhvatila i samu njemačku Vrhovnu komandu, jer iz NDH nije mogla dobiti ni planiranu radnu snagu, niti ljudstvo za popunu jedinica na istočnom frontu, niti, pak, vrlo važne sirovine za vojnu industriju - boksit, rudu, gvožđe i drugo. Sve važnije komunikacije koje vode preko Hrvatske bile su ugrožene. Takozvana »Nezavisna Država Hrvatska« bila je svakim danom sve slabija i bezvrednija, a, istovremeno partizanska slobodna teritorija sve veća. Partizanske jedinice osvajale su gradove jedan za drugim, ugrožavale komunikaciju Beograd - Zagreb i pojavile se neposredno u blizini Zagreba. Divizije NOV i POJ i brigade uništavale su živu silu okupatora i kvislinga, i dolazile su do velikih količina ratnog plijena. Njihova udarna snaga svakim danom bila je sve jača. U vezi s tim komandant 2. italijanske armije, u svom izvještaju Vrhovnoj komandi, piše: »U najvećem dijelu NDH ustanici mogu da rade šta hoće«.¹⁸⁷

Ideja o uništenju »partizanske države« u zapadnoj Bosni i Hrvatskoj, nastala je još u novembru 1942. u Hitlerovom glavnom štabu. U to vrijeme Nijemci su bili u ofanzivi na istočnom frontu. Očekivali su pad Staljingrada, a ne početak svoje katastrofe. Međutim, do početka ostvarenja te ideje došlo je krajem 1942. i početkom 1943. u dosta izmjenjenoj opštoj stratezijskoj situaciji. Ideja sila Osovine da unište partizanske snage koje operišu blizu jadranske obale, uvećana je bojaznošću i mogućnošću otvaranja drugog fronta na Balkanu. U vezi s tim komandant njemačkih trupa u NDH u svom naređenju zaključuje:

»Sada je krajnji trenutak da uništimo pobunu, ako ne želimo opasnost da budemo napadnuti s leđa u slučaju iskrcavanja anglo-američkih saveznika na Balkanu.«.^m

U Rimu je početkom januara 1943. održan sastanak njemačkog komandanta za Jugoistok, general-pukovnika Lera i načelnika italijanske Vrhovne komande, generala Kavalerä, na kojem su se dogovorili o razbijanju snaga NOVJ u NDH. Operacija je dobila naziv »Vajs« (Veiss),

¹⁸⁷ Izvještaj italijanske 2. armije, Zbornik, tom 5, knj. 8, br. dok. 124, str. 42.

¹⁸⁸ Vojmir Kljaković, *Vojnoistorijski glasnik* br. 2/1951.

koju je trebalo izvesti u 3 etape.¹⁸⁹ Detaljan plan operacije sačinjen je 9. januara, u Zagrebu na zajedničkom sastanku predstavnika Njemačke, Italije i NDH. Osnovna ideja operacije »Vajs I« bila je obuhvatiti teritoriju između rijeka Kupe i Neretve i brzim dejstvom 7. SS divizije »Princ Eugen« od Karlovca i njemačke 717. divizije, od Sanskog Mosta, za dva dana preseći slobodnu teritoriju na pravcu Bihać - Bosanski Petrovac, a zatim koncentričnim i istovremenim nastupanjem ostalih jedinica, uz snažnu podršku avijacije i oklopnih jedinica, uništiti glavne snage Narodnooslobodilačke vojske.¹⁹⁰

Pred početak ofanzive neprijatelj je na teritoriji Jugoslavije imao preko 750.000 vojnika. Od toga, 135.000 Nijemaca, 290.000 Italijana, 25.000 Mađara, 181.000 vojnika NDH i znatan broj četnika.¹⁹¹

Od tih snaga neprijatelj je za ofanzivu upotrebio oko 80.000 vojnika: 35.000 Nijemaca iz sastava šest divizija. Sedma SS divizija »Princ Eugen« formirana je marta 1942. od folksdojčera - pripadnika njemačke manjine koja je živela u Banatu. U njenom sastavu bili su 13. i 14. pješadijski puk, izviđački odred jačine bataljona i 7. artiljerijski puk. Starješinski kadar sačinjavali su Nijemci, koji su završili odgovarajuće škole. Svi vojnici završili su vojnu obuku i specijalizirali se za borbu protiv partizana.

Divizija je u prvo vrijeme bila locirana u Srbiji i obavljala policijsku službu. Krajem 1942. prebačena je preko Beograda i Zagreba u Karlovac, i sačinjavala udarnu snagu u ofanzivi na slobodnu teritoriju zapadne Bosne.

Treća krajiška brigada sukobila se sa jedinicama 7. SS divizije »Princ Eugen« na Sutjesci, zatim u istočnoj Bosni, Dalmaciji, oko Travnika, Jajca, Turbeta, Mrkonjić-Grada, za vrijeme desanta na Drvar, kod Prozora, na Raduši, u Sandžaku, kod Užica, na Sremskom frontu, i u završnim operacijama na kraju rata. Ta njemačka divizija kapitulirala je 10. maja kod Celja.¹⁹² Ostale snage koje je neprijatelj upotrebio u ofanzivi, bile su: 714, 717, 718. i 369. legionarska divizija i dijelovi 187. divizije. Zatim 24.500 Italijana iz divizija: »Lombardi«, »Sasari«, »Re« i »Murde«. Oko 5.000 ustaša i domobrana - 2. i 3. domobranska brigada i četiri ustaška bataljona, te oko 12.500 četnika iz Crne Gore, Hercegovine i istočne Bosne. Operaciju je podržavalo 12 avio-eskadrila: 3 njemačke, 5 italijanskih i četiri NDH.¹⁹³

Navedene jedinice bile su dobro pripremljene i opremljene za zimsko ratovanje. Dobile su zadatak da »pročešljaju« teren, da strijeljaju svakog koga uhvate s oružjem, da sumnjive uzmu kao taoce, a da muškarce iznad 15 godina, koje ne strijeljaju, pošalju u koncentracione logore.

¹⁸⁹ Naredenje italijanske Vrhovne komande, Zbornik, tom 4, knj. 9, br. dok. 210, str. 509-513.

¹⁹⁰ *Oslobodilački rat*, knj. 1, str. 362.

¹⁹¹ Trgo Fabijan, *IV i V ofanziva*, Beograd, 1968, str. 7.

¹⁹² Podaci uzeti iz fonda njemačke dokumentacije, k. 10, f. 1, dok. 10 i 16; k. 70, f. 2, dok. 1 i 15, k. 72, f. 2, dok.

¹⁹³ *Oslobodilački rat*, knj. 1, str. 363-365.

Vrhovni štab je na vrijeme doznao da neprijatelj priprema ofanzivu na slobodnu teritoriju u zapadnoj Bosni, ali ne i njegove konačne ciljeve i namjere. Radi toga se, dok to ne utvrdi, odlučio da slobodnu teritoriju brani manevarskom odbranom, a da na drugim dijelovima fronta aktivno djeluje, zadaje udarce neprijatelju i, eventualno, proširuje slobodnu teritoriju. Pošto je poslije sedam dana borbi, namjera neprijatelja bila jasna, Vrhovni štab je donio definitivnu odluku da dijelom snaga brani slobodnu teritoriju i usporava prodore neprijatelja, a snagama 1, 2. i 3. divizije pređe u protivofanzivu u pravcu sjeverne Hercegovine i Crne Gore. Cilj je bio prvo razbiti neprijateljeve snage u dolini Neretve i prodrijeti preko sjeverne Hercegovine do Drine, a zatim preko Crne Gore i Sandžaka do Lima. Ova grupa divizija imala je zadatak da stvori novu slobodnu teritoriju. »U prvom redu u Crnoj Gori i Sandžaku, koja bi poslužila kao siguran oslonac za prodor u Srbiju...«. ¹⁹⁴

*

U to vrijeme 1. proleterska divizija nalazila se u srednjoj Bosni - u rejonu: Teslić - Prnjavor - Banja Luka i ofanzivno djelovala prema rekama Bosni, Savi i Vrbasu; 2. proleterska divizija u rejonu Bosansko Grahovo - Imotski - Duvno i aktivno djelovala prema r. Drežnici i Jablanici; 3. divizija se nalazila na prostoru između Jajca, Travnika i Donjeg Vakufa. Iz ovog rasporeda vidi se da su sve tri divizije bile van zone koja je bila obuhvaćena planom neprijateljeve operacije »Vajs I«. U takvoj situaciji Vrhovni štab je grupisao sve tri divizije i, u duhu opšte zamisli, usmjerio ih na proboj prema Sandžaku i Crnoj Gori.

Prva proleterska divizija je 27. januara dobila zadatak da se što prije prebaci na prostoriju Jajce - Travnik - Gornji Vakuf. Pošto je nekoliko dana ranije obavješten o početku neprijateljeve ofanzive, pripremio je jedinice i ne čekajući ni časa, Štab 1. proleterske divizije odmah je naredio brigadama pokret prema pomenutom rejonu. ¹⁹³

Protivofanziva prema Srbiji je jedan od najdalekosežnijih strategijskih planova Vrhovnog štaba u toku NOR-a. Trebalo je snagama od oko 16.000 boraca, pod nepovoljnim vremenskim uslovima, usred zime, preći branjene rijeke Neretvu, Drinu, Taru i Lim, savladati uzastopne planinske masive Raduše, Vraniće, Bitovnje, Bjelašnice, Treskavice, Prenja, Durmitora, Sinjajevine i Mokre planine, i uništiti neprijateljeve garnizone u Livnu, Prozoru, Jablanici, Konjicu, Kalinoviku, Foči, Čajniču, Pljevljima, Kolašinu, Andrijevicima i Peći i u drugim manjim mjestima, te odbiti intervenciju neprijatelja iz jakih okolnih garnizona. Sa glavnim grupacijama NOVJ bilo je i oko 4.000 ranjenika i bolesnika koji su usporavali pokret. Pored toga Vrhovni štab u to vrijeme nije mogao računati na pomoć i sadejstvo partizanskih jedinica s tog terena, pošto su tu četnici imali svoje jedinice i organizovanu četničku vlast. Sve te zadatke i probleme trebalo je savladati u jeku takozvane četvrtve neprijateljeve ofanzive.

¹⁹⁴ *Oslobodilački rat*, knj. 1, str. 363-365.

¹⁹⁵ Naredenje Štaba 1. proleterske divizije, Zbornik, tom 4, knj. 9, br. dok. 135, str. 311, i br. dok. 157, str. 348.

Još u toku 25. januara, Štab 1. divizije obavjestio je štabove brigada o početku ofanzive i da je »na sektoru Sanski Most - Glina - Gračac neprijatelj odbijen na polazne položaje uz ogromne gubitke«. Da je 2. divizija oslobodila Strmicu, Plavno i Golubić,¹⁹⁶ gde su bili grupisani četnici iz Hercegovine i Crne Gore,¹⁹⁷ a da 3. divizija izvodi ofanzivne akcije na prostoriji Travnik - Turbe - Donji Vakuf.

U takvoj situaciji 3. krajiška brigada dobila je zadatak da i dalje čvrsto zatvara pravac od Teslića, sve dok se jedinice 1. proleterske i 3. sandžačke brigade ne odvoje od neprijatelja, prikupe i pripreme za pokret.¹⁹⁸

Treća krajiška brigada dobila je 27. januara 1943. depešom naređenje¹⁹⁹ za pokret, po kojem treba da se u toku noći 30. na 31. januar 1943. prebaci južno od puta Teslić - Klupe, na prostoriju Pribinić - Buletić i čvrsto zatvori pravac od Pribinića prema Maslovarama i, na taj način, obezbjedi izvlačenje ostalih jedinica Divizije, prema Himljanima. Brigada je bila ojačana jednom haubicom za neutralisanje neprijateljevih objekata u Tesliću, s tim da je poslije izvršenog zadatka, prije pokreta na novi zadatak, uništi.

Odmah su otpočele svestrane pripreme u svim njenim jedinicama; sav materijal koji do tada nije bio evakuisan, poslat je preko Maslovara za Šiprage; protivtenkovski topovi pripremljeni su za nošenje na tovarnim konjima; brigadni sanitet i intendantura, kao i bataljonske komore, rasterećene su od svih nepotrebnih sredstava; u bataljonima su oformljene bataljonske komore sa po 24-30 konja za nošenje municije, a radni vodovi s konjima za nošenje što većih količina hrane. Posebna pažnja posvećena je pripremi ranjenika iz posljednje borbe, koji do tada nisu bili evakuisani, i težih bolesnika za dalji pokret. Intendantski organi rekvirirali su izvestan broj stoke.

Održane su četne konferencije i sastanci članova KPJ i SKOJ-a i ljudstvo detaljno upoznato sa naporima koji ga očekuju. Pripreme su čuvane u najvećoj tajnosti. Jedino su predsjednici NO odbora upoznati o tome da će 3. krajiška brigada napustiti njihov sektor i u tom pogledu data su im potrebna uputstva.

Pošto se prikupila u rejonu Pribinić - s. Buletić, Brigada je, bez 1. bataljona, u dvije kolone, 31. januara 1943. glavnim snagama prešla preko planine Borje i rijeke Usore, i razmjestila se u rejonu s. Očeuša. Dio snaga, koji se nalazio u rejonu Klupe, krenuo je preko Maslovara za Šiprage. Prvi bataljon još uvijek se nalazio u zaštiti bolnice 1. proleterske divizije u pokretu za Šiprage. Pokret preko planine Borja bio je vrlo naporan, a posebno za artiljeriju, brigadni sanitet sa ranjenicima i bataljonske i brigadne pozadinske dijelove. Snijeg je bio vlažan i dubok. Poslije kraćeg odmora brigada je produžila pokret kolonom, prošla kroz Šiprage i u toku dana razmjestila se u rejon s Prisočka - s. Crepovi

¹⁹⁶ Zbornik, tom 4, knj. 9, br. dok. 135, str. 311.

¹⁹⁷ Prema odluci italijanske komande, crnogorski i hercegovački četnici prebačeni su u reion Knina da bi zajedno sa Nijemcima i Italijanima učestvovali u četvrtoj neprijateljevoj ofanzivi na slobodnu teritoriju.

¹⁹⁸ Zbornik, tom 4, knj. 9, br. dok. 129, str. 293.

¹⁹⁹ Zbornik, tom 4, knj. 9, br. dok. 135, str. 312.

- Kruševo brüo. u njen sastav stigao je i i. uataijon, a aivizijsKu ooinicu preuzeo je 4. bataljon 1. proleterske brigade.

Narednog dana produžila je pokret, prešla rijeku Ugar i zapadni dio Vlašića i poslije vrlo napornog marša do kraja dana razmjestila se na prostorijsi s. Ćosići - s. Krčevine, oko puta Turbe - Jajce. Desno od nje na prostorijsi s. Gradina - s. Ramići - Selići, razmjestila se 1. proleterska brigada, štab 1. proleterske divizije i hirurška ekipa. Ćim su jedinice izbile na tu prostorijsi, postavile su borbeno obezbjeđenje prema Turbetu i Jajcu i putu Turbe - Donji Vakuf. Štab Brigade, u toku pokreta, obavješten je da su jedinice 3. udarne divizije oslobodile Gornji Vakuf.

Pošto je 1. četa 1. bataljona potpuno iznenadila ustašku posadu, koja je obezbjeđivala tunel na Komaru i rastjerala je, Brigada je bez većeg otpora, 4. februara, prešla komunikaciju Turbe - Donji Vakuf i produžila pokret. Poslije vrlo napornog marša do kraja dana, stigla je u rejon Sebešića i razmjestila na prostorijsi s. Licas, Orašac, Krnjići, Bistro, gdje se zadržala 6. februara radi kraćeg odmora.

Produžila je u 5 časova 7. februara putem do Gornjeg Vakufa, prebacila se preko komunikacije Prozor - Bugojno i razmjestila se u s. Voljice. Sutradan smjenila je jedinice 5. crnogorske brigade na lijevoj obali Vrbasa, na liniji s. Tihomišlje - Planinica i obezbjedila se od Škrta planine i Raduše.

Na desnoj obali Vrbasa nalazila se 1. proleterska brigada na položajima s. Lužani, s. Ričica, s. Hrasnica i zatvarala pravac od Bugojna i Travnika.

Od 8. do 13. februara vladalo je relativno zatišje. Jedinice su se nalazile u ovom rasporedu: 3. bataljon u rejonu Šugine Bare; 1. i 2. bataljon u s. Polać i Kutu, a 4. u s. Voljice. Štab Brigade i pozadinski dijelovi u rejonu Gornji Vakuf. Sve slobodno vrijeme bilo je iskorišteno za pojačan vojnički, politički i kulturno-prosvjetni rad. Na vojnom planu, naročita pažnja je posvećena borbenoj obuci u zimskim uslovima, utvrđivanju i maskiranju. Na političkim časovima, pored ostalog, prorađivan je »Glas udarnika«.²⁰⁰ U svakoj četi održano je po nekoliko sastanaka sa komandirima vodova i desetarima, na kojima je analiziran rad iz prethodnog perioda. I u Štabu Brigade održan je sastanak sa štabovima bataljona, koji je bio posvećen narednim zadacima. Zaključeno je da su jedinice u dvadesetomjesečnim borbama stekle solidno ratno iskustvo, i da je Brigada kroz stalne borbe izrasla u veoma pokretnu jedinicu, sposobnu da u svakom momentu i u svim prilikama prihvati borbu, i da u tom momentu predstavlja politički zreo kolektiv. Moral boraca i fizička kondicija bili su na zavidnoj visini. Zdravstveno stanje zadovoljavajuće.

U kulturno-prosvjetnom radu jedan od prvorazrednih i značajnih zadataka bio je opismenjavanje ne malog broja boraca. Rad je organizovan po bataljonima, tako da je u svakom od njih bilo obučavano 15-20 nepismenih.²⁰¹

Prvih dana boravka u rejonu Gornjeg Vakufa ishrana ljudstva nije predstavljala nikakav problem. Jedinice bataljona i brigadna intendant⁰ Zbornik, tom 4, knj. 10, br. dok. 86, str. 172-174. (Drugi broj lista 4. bataljona).

²⁰¹ Zbornik, tom 4, knj. 10, br. dok. 66, str. 172-174.

tura bili su snabdjeveni rezervama hrane koju su ponijeli iz Teslića. Što je vrijeme više odmicalo, to pitanje bilo je sve akutnije, prije svega, zbog velike zime i dubokog snijega - na planinama Vranići i Raduši. Raduša je surova planina, naročito zimi. S juga, istoka i sjeveroistoka opasana je putevima Ravno - Prozor i Prozor - Gornji Vakuf - Bugojno, a sa zapadne strane Škrta planinom i Vukovskim poljem. Njen osnovni greben proteže se sa sjeverozapada prema jugoistoku, sa najvišim vrhom Idovac (tt 1956 m). Zatim slijede Mlične glavice (tt 1807), Dolci (k. 1796), i tako redom. Sjeverne padine Raduše su ispresjecane velikim brojem rječica, potoka i potočića, vrlo lošim pješačkim putevima, konjskim i kozjim stazama, tako da je pokret jedinica bio vrlo otežan, a posebno zimi u vrijeme velikih snježnih nanosa. Na sjevernim padinama, na desnoj obali Voljice ističu se položaji Karaulica (k. 1398), Kobilica (k. 1370), Oštrac (k. 1312) i Mrljevine (k. 1364), a na lijevoj Oglavak (tt 1517) i Raduša kam. (tt 1664) - koji predstavljaju ključ odbrane ili, pak, podesan objekat za izvođenje protivnapada. Onaj ko drži te položaje, dominira gornjim tokom Vrbasa i putem Gornji Vakuf - Prozor.

Neprijatelj je 13. februara snagama od oko 200 ustaša, sa troja borba kola, podržan artiljerijom i avijacijom, narušio privremeno zatišje i napao jedinice 1. bataljona. Borba je trajala punih 5 časova. Neprijatelj je razbijen i natjeran u bjekstvo, uz gubitke od 5 poginulih i više ranjenih.

U isto vrijeme neprijatelj je u jačini od oko 600 vojnika, podržan tenkovima i artiljerijom, napao položaje 1. proleterske brigade prema s. Golo Brdo, s. Hapstići, s. Goruša, Gornji Odžak.²⁰² Dijelom snaga krenuo je iz rejonu Dražev Dol, prema Planinici i lijevom boku 3. bataljona 3. krajiške brigade. Poslije kratkotrajne, ali vrlo žestoke borbe, neprijatelj je na oba pravca bio prisiljen na povlačenje. Bilo je to nasilno izviđanje i uвод u narednu, još žešću i odlučujuću borbu.

Na lijevo krilo 3. krajiške brigade, stigla je tog dana 16. brigada 7. banijske divizije i do kraja mraka razmjestila se u širem rejonu s. Rilići - s. Gornji Malovan - s. Donje Vukovsko, sa Štabom u Zanolinama.²⁰³

Treća krajiška brigada preuzela je 14. februara položaje 1. proleterske brigade na desnoj obali Vrbasa i, na taj način, u cjelini zatvorila pravac prema Bugojnu. Prva proleterska brigada krenula je prema naređenju Štaba Divizije usiljenim maršem pravcem s. Cvrče - Solakova Kula prema Ivan-Sedlu, sa zadatkom da presječe komunikaciju Sarajevo - Konjic i poruši sve objekte na dijelu komunikacije od Tarčina do Konjica.

Pošto se prebacila na desnu obalu Vrbasa, 3. krajiška je posjela položaje na liniji s. Hapstići - Gornji Odžak - s. Lužani - Hrastnica. Na desnom krilu nalazio se 2. bataljon, a lijevo do njega 3. pa 1. bataljon, dok se 4. bataljon nalazio u rezervi. Do tada je na lijevu obalu Vrbasa trebalo da stigne 3. sandžačka brigada iz rejonu Vukovsko - Ravno. Međutim, pošto ona nije došla, pravac od Gračanice prema Oglavku ostao je nezaštićen.

²⁰² Zbornik, tom 2 knj. 8, br. dok. 94, str. 170, Oslobođilački rat, knj. 2, str. 388.

²⁰³ Zbornik, tom 2, knj. 8, br. dok. 83.

Jedinice 3. divizije otpočele su 15. februara 1943. oko 23 časa napad na jako utvrđeni neprijateljev garnizon u Prozoru.²⁰⁴ Pošto napad u toku prve noći (16. februara), nije uspio 1. i 4. bataljon 3. krajiške brigade pod komandom zamjenika komandanta Brigade Vlade Bajića povučeni su sa položaja i upućeni u pomoć jedinicama 3. divizije.²⁰⁵ Međutim, s obzirom na veliku udaljenost i dubok snijeg preko Makljenja, bataljoni su krenuli usiljenim maršem i stigli ipak na vrijeme, ali bili su raspoređeni u rezervu.

Noću, 16/17. februara, bili su uvedeni u borbu sa sjeverozapadne strane grada, na utvrđeni dio odbrane koji se sastojao od niza uzastopnih bunkera povezanih rovovima, a koje su branili Italijani.

Pošto je akcija bila pri kraju, poslije prvog juriša Italijani su napuštali položaje i povlačili se prema centru grada. Tom prilikom zarobljena je četa Italijana. Zarobili su je zamjenik komandanta brigade Vlado Bajić i komandant 4. bataljona Milan Bosnić sa grupom kurira. Trideset osam Italijana, zadržano je u 4. bataljonu 3. krajiške brigade, a ostali su predati jedinicama 5. crnogorske brigade.²⁰⁶

Prozor je konačno bio oslobođen 17. februara.²⁰⁷

Neprijatelj je imao preko 800 poginulih i zarobljenih vojnika. Zaplijenjeno je: 4 haubice 100 mm, 2 protivtenkovska topa 47 mm, 4 minobacača 81 mm, 12 teških mitraljeza, 25 puškomitraljeza, oko 500 pušaka, 5 lakih tenkova, 1 traktor, 10 kamiona i ogromne količine municije, hrane i druge ratne opreme. Naši gubici su bili: 23 poginula, 39 teže i 78 lakše ranjenih boraca.

Dok su jedinice 3. divizije vodile borbu za Prozor, 2. proleterska divizija izbila je na prugu Jablanica - Mostar, u rejon Drežnice, presjekla komunikaciju i dijelom snaga prebacila se preko Neretve u rejon s. Grabovica.²⁰⁸ Uništena su 24 kamiona i 1 tenk. Ubijeno je 86 Italijana, a 310 zarobljeno. Zaplijenjena su 4 teška mitraljeza, 13 puškomitraljeza i 350 pušaka.²⁰⁹

Čim su obavili zadatak, 1. i 4. bataljon vratili su se u sastav Brigade. U toku 17, 18, 19. i 20. februara nastalo je, opet, malo zatišje. Za to vrijeme u Brigadu je došlo oko 25-30 novih boraca, uglavnom, mlađih ljudi.

Osma brigada 7. banijske divizije posjela je do kraja 18. februara, položaje na lijevoj obali Vrbasa, na liniji s. Tihomišlje - Planinica, zatvorila pravac prema Gračanici i uspostavila neposrednu borbenu vezu sa 2. i 3. bataljonom 3. krajiške brigade koji su se nalazili na desnoj obali Vrbasa na liniji: s. Gornji Odžak - s. Lužani. Ljudstvo 8. brigade bilo je jako zamoreno i iscrpljeno u jednomesečnim danonoćnim odbrambenim borbama i napornim marševima, povlačeći se pod pritiskom daleko nadmoćnijeg neprijatelja od Banije do Raduše. Najteže je bilo zbog slabe ishrane boraca i dotrajale odeće i obuće.

Obilazeći 20. februara položaje 8. brigade na putu za Štab 3. krajiške koji se nalazio u s. Bistrica, u Štab 3. bataljona 3. krajiške brigade

²⁰⁴ Zbornik, tom 4, knj. 10, br. dok. 91.

²⁰⁵ Zbornik, tom 4, knj. 10, br. dok. 88, str. 176.

²⁰⁶ Zbornik, tom 4, knj. 10, dok. 56.

²⁰⁷ Zbornik, tom 4, knj. 10, br. dok. 197.

²⁰⁸ Zbornik, tom 4, knj. 10, br. dok. 99.

²⁰⁹ Zbornik, tom 4, knj. 10, br. dok. 99.

navratili su komandant i politički komesar 7. banijske divizije Pavle Jakšić i Đuro Kladarin, u pratnji zamjenika komesara 8. brigade Stanka Kreče i nekoliko boraca. Bili su zadržani na ručku. Poslije ručka, krenuli su za Štab 3. krajiške brigade. Informisan u toku ručka da intendantura bataljona vuče rezerve hrane još od Teslića, pri polasku, zamjenik komesara 8. brigade Kreča, izdvojio se i obratio komandantu bataljona riječima: »Cuj družu komandante, molim te pomogni mi da poslije toliko dana gladovanja nahranim brigadu. Povlačeći se od Banije, borci su u danonoćnim borbama jako iscrpljeni, slabo obučeni i neredovno i vrlo slabo hranjeni«. Komandant i komesar 3. bataljona odmah su pozvali komandira radnog voda i naredili mu da odvoji jednog vola i jednog junca i, u pratnji desetine vojnika, otjera u Štab 8. hrvatske brigade. Vjerovatno je taj mali gest Krajišnika, pomogao, bar malo, Banijcima da utole glad.

Štab 1. proleterske divizije izdao je naređenje 19. februara 1943. u 12,15 časova, 3. sandžačkoj proleterskoj brigadi da krene prema Ivan Sedlu, a 3. krajiškoj, da i dalje zatvara pravac prema Bugojnu.

Do 20. februara 1943. u rejon Bugojna stigle su jedinice njemačke 717. divizije i ojačale borbenu grupu »Fogel«, koje su zajedno sa neprijateljevim snagama u rejonu Bugojna, imale zadatak da odbace 3. krajišku i 8. hrvatsku brigadu iz gornjeg toka Vrbasa i rejona Gornjeg Vakufa, radi daljeg dejstva prema Prozoru.

Neprijatelj je snagama od preko 1.000 vojnika, uz podršku tenkova i artiljerije, prešao 21. februara u napad na 2. i 3. bataljon duž komunikacije od Bugojna prema Gornjem Vakufu. Raspored Brigade u to vrijeme bio je: na desnom krilu 2. bataljon na položaju Golo Brdo - Odžak, lijevo do njega 3. bataljon - na položaju s. Lužani - Gornja i Donja Ričica, a još u lijevo 1. pa 4. bataljon u rejonu s. Bojska - Bistrica. U isto vrijeme neprijatelj je napao i na položaje 8. hrvatske brigade iz rejona Gračanice u pravcu Dražev Dol - Oglavak. Borba je trajala punih 6 časova. U prvom naletu neprijatelj je uspio da djelimično odbaci 2. i 3. bataljon od puta i nabaci ih: 2. bataljon na Paljika (tt 1046), a 3. bataljon na Lužansko brdo (tt 973), dok je čelo njegovog klina zaustavljeno snagama 1. bataljona u visini s. Ričice, gdje je trpio velike gubitke.

U takvoj situaciji naređen je protivnapad Brigade. Već u prvom jurišu 3. bataljon je potisnuo neprijatelja i koristeći se povoljnim položajima nabacio ga na samu komunikaciju. Protivnapad 2. bataljona nije uspio. Naprotiv, neprijatelj je dijelom snaga zaobišao desno krilo 2. bataljona i prisilio ga da se povuče pozadi 3. bataljona u rejon Lužansko brdo. Tako su se glavnina 3. bataljona, 1. i 3. četa našle u vrlo teškoj situaciji. Posebno teško je bilo za 3. četu, koja je bila prisiljena na povlačenje pod vrlo jakim pritiskom neprijatelja. Borba je vođena prsa u prsa, i pojedini položaji, prelazili su po nekoliko puta iz ruke u ruku.

Neprijatelj je imao veliki broj poginulih i ranjenih, koje je uspio da odvuče na kamionima, uz zaštitu artiljerijske, minobacačke i mitraljeske vatre. Treća četa 3. bataljona uništila je jedan tenk.

U ovoj borbi samo iz 3. čete 3. bataljona poginulo je 6 boraca i starješina, a njih 7 je bilo ranjeno. Poginuli su Dušan Ožegović komandir čete, Nikica Malić komandir voda i borci Rade Radaković, Đuro Ostojić

i 2 borca. Na frontu 3. čete neprijatelj je ostavio 3 mrtva, a odvuкао 12 ranjenih.

Neprijatelj je narednog dana obnovio napad i prisilio 1, 2. i 4. bataljon da se povuku preko rijeke Bistrice, sjeveroistočno od Gornjeg Vakufa, u rejon s. Zvižde - Vrsi - Ždrimce, dok je 3. bataljon bio prisiljen da se povuče preko Bistrice i dalje grebenom Vraniće planine od Suhodola preko Zlatnog guvna i Sarajevskih vrata, i spusti se u s. Seferoviće. Neprijatelj je zauzeo Gornji Vakuf. Cilj te akcije neprijatelja bio je da energičnim dejstvom na pravcu Gornji Vakuf izmane vriše odbranu 8. hrvatske brigade na pravcu Gračanica - Oglavak na lijevoj obali Vrbasa, što mu je i uspjelo.

Prema izvještaju komandanta 7. banijske divizije od 22. februara u 4,15 časova, neprijatelj je 21. februara potisnuo 7. hrvatsku brigadu, koja se u to vrijeme našla na položajima u rejonu Mračaj - Paloč - Kut - južno od Gornjeg Vakufa.²¹⁰ U borbama, 21. i 22. februara, neprijatelj je na sektoru 3. krajiške brigade i 7. banijske divizije imao preko 80 poginulih i više ranjenih.²¹¹ Oštećena su 2 neprijateljeva tenka. O žilavoj borbi partizana, oštećenju tenkova i tome da je morao preći u odbranu u rejonu Pavića polja, govori se i u izvještaju neprijatelja.²¹²

Obostrani raspored snaga u rejonu Gornjeg Vakufa bio je 25. februara ovakav: neprijatelj je držao Gornji Vakuf - Strmica (tt 785) - Karamustafić - Mračaj - Paloč - s. Kut i dalje prema s. Voljice. Treća krajiška brigada: južne padine Oštri vrat (k. 1195) - s. Ždrimce - Surdup - Orlišće (k. 915) - Vrteljka i pozadi do s. Voljevac;

- Sedma hrvatska brigada na položajima: s. Mačkovac - Šestari - k. 970 - Kobila; 8. hrvatska sa 2 bataljona na Oglavku, a jedan bataljon na Kobili (k. 1301) - 1. dalmatinska brigada 3. divizije u rejonu Crni vrh (tt 1206) - s. Pidriš - Makljen.²¹³

Neprijateljeva avijacija i artiljerija bile su od 23. do 26. februara vrlo aktivne. Nad bojištem je naizmjenično kružilo 12 neprijateljevih aviona »štuka« i 3 bombardera, koji su bombardovali i mitraljirali položaje Brigade i ostalih jedinica. Samo 23. februara od bombardovanja je poginulo 5, a ranjeno 8 boraca 3. krajiške brigade. Oko 18 časova došlo je do vrlo oštire borbe između dvije čete 4. bataljona i neprijatelja, koji je bio prodro u s. Ždrimce. Ubijeno je 9, a ranjeno 11 njegovih vojnika. Naši gubici: 3 poginula i 7 lakše i 2 teže ranjena borca od minobacačke vatre. Poginuo je politički komesar čete Rade Trninić, a teško ranjen komandir čete Anđelko Rodić.²¹⁴

Oko 250 Nijemaca napalo je 25. februara položaje 3. bataljona. Ubijena su 4, a ranjeno 7 neprijateljevih vojnika. Oštećen je jedan tenk. Neprijatelj je bio prisiljen da se povuče. Za vrijeme od 21. do 27. februara Brigada je imala: 11 poginulih, 20 teže i lakše ranjenih, pretežno od avijacije i artiljerije. U toku 26. i 27. i noću 27/28. februara Brigada se prikupila u rejonu sela Ljunci - Blace - Duge, u namjeri da krene

²¹⁰ Zbornik, tom 4, knj. 10, br. dok. 132.

²¹¹ Zbornik, tom 4, knj. 10, br. dok. 133.

²¹² Zbornik, tom 4, knj. 10, br. dok. 275.

²¹³ Zbornik, tom 4, knj. 10, br. dok. 140.

²¹⁴ Izvještaj Štaba 3. krajiške brigade Vrhovnom štabu od 25. marta 1943. Zbornik, tom 4, knj. 10, br. dok. 155, str. 298.

u sastav 1. proleterske divizije. Međutim, do toga nije došlo, zbog nagle promjene situacije, odnosno pritiska neprijatelja na pravcima Bugojno - Gornji Vakuf i Kupres - Prozor.

Dok su jedinice 3. krajiške, te 7. i 8. hrvatske brigade vodile borbu oko Gornjeg Vakufa, dotle su 1. proleterska i 3. sandžačka brigada likvidirale neprijateljeva uporišta na Ivan-Sedlu, u Raštelici, Bradini, Lukaču i Brđanima, i na više mjesta porušile prugu i put od Ivan-Sedla do Konjica. Pokušaj da zauzmu Konjic nije uspio. Neprijatelj je vrlo brzo reagovao. Već 20. februara, stigao je u Tarčin dio borbene grupe »Anaker« - 7. njemački pješadijski puk s artiljerijom, da bi odbacio 1. proletersku brigadu sa Ivan-Sedla i pojačao odbranu u Konjicu.

Neprijatelj je svakodnevno i budno pratio svaki pokret naših snaga, koje su se iz reiona srednje Bosne kretale prema izvornom dijelu Vrbasa i dolinom rijeke Neretve.

Tako je Komanda žandarmerijskog puka iz Travnika obavjestila Ministarstvo unutrašnjih poslova NDH da su se jake grupe partizana pojavile između Jajca i Turbeta i da nastupaju sjeveroistočno od Prozora.²¹⁵

Izbijanje jedinica 2. i 3. divizije u dolinu Neretve, a 1. proleterske brigade na Ivan-Sedlo i presjecanjem komunikacije Sarajevo - Mostar, bili su ugroženi rudnici boksita u rejonu Mostara. U vezi s tim njemačka Vrhovna komanda cjenila je da su sazreli svi uslovi za zajedničku akciju Italijana i Nijemaca. Italijani su dozvolili da Nijemci pređu njihovu demarkacionu liniju razgraničenja koja razdvaja dvije okupacione zone. O tome je 20. februara postignut i potpisan sporazum.²¹⁶

Neposredna bitka za ranjenike

Pokušaj 3. divizije da poslije oslobođenja Prozora, u daljem nastupanju preko Rame i Ostrošca, zauzme Konjic, nije uspio. Zato su se njene brigade zadržale na položajima u visini Ostrošca. U takvoj situaciji, desni bok 1. proleterske i 3. sandžačke brigade 1. proleterske divizije ostao je otkriven, radi čega su obje povučene nešto unazad - u rejon s. Trešnjevica - Bulatovići - Stojkovići - Gobelovina.²¹⁷

I na pravcu Gornji Vakuf - Prozor situacija se znatno pogoršala krajem februara. U Bugojno je stigla kompletna njemačka 717. divizija, koja je preuzela komandu nad svim jedinicama na tom pravcu i odmah krenula u napad ka Prozoru. Jedinice 7. divizije, 3. krajiške brigade i 1. dalmatinske brigade vodile su vrlo žestoke borbe i usporavale dalji pokret neprijatelja prema Prozoru. Postojala je ozbiljna opasnost da neprijatelj probije front, izbiye na rejon Šćita i u dolinu Rame i ugrozi bolnicu sa oko 4.000 ranjenika i bolesnika i pozadinske jedinice koje su se nalazile u Prozorskoj kotlini. U tako teškoj i veoma složenoj situaciji, na sastanku Politbiroa CK KPJ i Vrhovnog štaba, održanog 28. februara

^{2,5} Izvještaj 5. oružničke pukovnije i oružničkog krila, Zbornik, tom 4, knj. 10, br. dok. 331, str. 654-658 i br. dok. 357, str. 716.

²¹⁶ Obavještenje i dnevni izvještaj njemačkog Štaba za vezu, Zbornik, tom 4, kni. 10, br. dok. 216, str. 428-430 i dok. 357, str. 716.

²¹⁷ Zbornik, tom 4, knj. 10, br. dok. 165.

1943. doneta je odluka da se izvrši protivudar iz rejonu Makljenja ka Gornjem Vakufu, razbiju i odbace neprijateljeve snage koje su nastupale od Bugojna, i tako stvore povoljni uslovi za proboj preko Neretve u pravcu sjeverne Hercegovine.²¹⁸

Za protivudar su bile određene 1. i 2. proleterska i 7. banijska divizija i 1. dalmatinska brigada 3. divizije, dok je 3. divizija bez 1. dalmatinske brigade imala zadatak da obezbjeđuje protivudar s pravca Konjica. U svim jedinicama 3. krajiške brigade izvršene su temeljite pripreme. Održani su kratki partijski sastanci, a zatim četne konferencije na kojima su borci upoznati sa situacijom, a posebno sa stanjem u bolnici. Prema naređenju vrhovnog komandanta, borcima je trebalo objasniti potrebu velikih napora i samoodricanja u borbi za ranjenike. Na borce je ohrabrujuće djelovala vijest da Nijemci trpe velike poraze na savezničkim frontovima, a posebno na istočnom. Tih dana prilikom redovnih informisanja boraca, podjednako su spominjani Staljingrad, Harkov i druga mjesta na istočnom frontu, koliko i Gornji Vakuf ili Bugojno.

Sa borcima je prorađen i poziv Izvršnog odbora AVNOJA-a za opštu borbu protiv neprijatelja, u kojoj je stajalo da je to »posljednja velika ofanziva neprijatelja«.

.

U jutarnjim časovima 28. februara snage njemačkog 737. puka zauzele su Kobilu (k. 1310) i Kobilicu (k. 1339), i nastupale prema Vilića Guvnu. U takvoj situaciji 3. krajiška brigada dobila je zadatak da se što prije prebaci u rejon Sajina planina (tt 1374) i spriječi dalji prodor neprijatelja. Oko 12 časova, 1. i 2. bataljon, izbili su u rejon s. Sajina - s. Draševo, 3. bataljon u s. Jakliće, na platou grebena Raduše, a 4. bataljon u s. Gmiće. Situacija je bila krajnje kritična. Pripreme boraca i jedinica za ponovni sudar sa Nijemcima vršene su u samom pokretu. Situacija je, umnogome, zavisila od samoinicijative i sposobnosti štabova bataljona i komandi četa. Znali su borci da idu u susret neprijatelju koji je ispoljio sve svoje zločinačke strasti i nagone po selima Bosanske krajine. Zelili su da osvete nedužne žrtve sa zavijanih puteva i zbjegova na putu od Bihaća do Prozora.

Na ozbiljnost situacije ukazao je i pomoćnik načelnika Vrhovnog štaba, Velimir Terzić,²¹⁹ koji u naređenju Štabu Brigade kaže: »Mi ni stope ne smijemo nazad. Pozadi nas, na 12 km, nalazi se preko 3.000 ranjenika, za čije živote snosimo punu odgovornost«.

Oko 12 časova, 28. februara, penjući se uz strme padine Sajina planine, prethodnica 1. bataljona 3. krajiške brigade sukobila se sa snagama 2. bataljona njemačkog 737. puka. Došlo je do vrlo oštire susretne borbe. Jedinice 1. i 2. bataljona 3. krajiške ubacivane su u borbu prema mjeri pristizanja. Prvi bataljon napadao je pravcem Progon - Vilića Guvno, a 2. bataljon, desnim obuhvatom, preko k. 1414 u pravcu Orlovače (k. 1291), obilazeći Vilića Guvno sa sjeveroistoka. Za to vrijeme 3. i 4. bataljon prikupili su se u rejonu s. Sajina - s. Jaklići. Do kraja

²¹⁸ Zbornik, tom 2 knj. 8, br. dok. 94, str. 170, Oslobođilački rat, knj. 2, str. 388.

²¹⁹ Zbornik, tom 2, knj. 8, br. dok. 83.

dana, 2. bataljon je potisnuo neprijatelja s Orlovače. U daljem nastupanju dočekan je vrlo snažnom mitraljeskom vatrom s južnih padina brda Karaulica (k. 1398). Na desnom krilu uspostavio je neposrednu borbenu vezu sa dijelovima 7. brigade, 7. divizije u rejonu Lastalača - Pidriš. Istovremeno je 1. bataljon potisnuo neprijatelja iz rejona Vilića Guvno, zauzeo k. 1236, a zatim preko Pale podišao Karaulici s juga. Dijelom snaga zaposjeo je Mličnu glavu (tt 1807). Toga dana pojedini položaji su po nekoliko puta prelazili iz ruku u ruke. Smjenjivali su se obostrani napadi i protivnapadi.

Na visoravan Progon bili su stigli dijelovi 4. crnogorske proleterske brigade²²⁰ i odmah ubačeni u borbu. Prvo su stigla dva bataljona, a zatim i ostali dijelovi, koji su iz doline Rame prebačeni kamionima do Makljena i, u sadejstvu sa 3. krajiškom brigadom, spriječili dalji prodor neprijatelja.

U takvoj situaciji Štab 3. krajiške brigade naredio je da 1. i 2. bataljon izvrše protivnapad na neprijatelja. Poslije kratkotrajne, ali uspješne pripreme, oba bataljona 3. krajiške i 2. bataljon 4. crnogorske proleterske brigade izvršili su juriš, odbacili neprijatelja i raščistili situaciju na Vilića Guvnu i oko njega.

Prema prikupljenim podacima preko obavještajne službe i zarobljenika, utvrđeno je da na opštem pravcu Bugojno - Gornji Vakuf - Makljen djeluju snage njemačke 717. divizije, njemačka borbena grupa »Fogel« iz sastava njemačke 718. divizije i 5. ustaški zdrug.²²¹

Na desnom krilu 3. krajiške brigade, 7. banijska i 1. dalmatinska brigada u to vrijeme vodile su vrlo žestoke borbe sa neprijateljem u rejonu Crni vrh (tt 1206) - Pidriš, i spriječavale prodor neprijatelju prema Makljenu.

Odbacivanjem neprijatelja iz rejona Sajina planine (tt 1374) i Vilića Guvna, i stabilizacijom fronta na položajima Crni vrh - Pidriš - Karaulica bila je otklonjena neposredna opasnost po ranjenike. U borbama od 28. februara do 2. marta 1943. borci i starešine 1. i 2. bataljona 3. krajiške brigade pokazali su izvanrednu hrabrost, smjelost i odlučnost. To je Štabu Brigade ulijevalo nadu i povjerenje da će Brigada u potpunosti izvršiti postavljeni zadatak. Neprijatelj je bio lišen mogućnosti da na ovom pravcu ubaci svježje snage i ponovo ugrozi bolnicu sa ranjenicima.

Iako su borbe 3. krajiške brigade za odbranu ranjenika u rejonu Vilića Guvna, na Raduši, trajale svega tri dana, one spadaju među nekoliko najtežih koje je Brigada vodila u toku rata. Odsjek fronta 1. i 2. bataljona 3. krajiške brigade i 2. bataljona 4. crnogorske proleterske brigade, bio je obavljen gustim dimom od ispaljenih granata, mina, ručnih bombi i mitraljeskih rafala. Stabla drveća koja su služila borcima kao zaklon, bila su izrešetana i oguljena vatrom raznih oružja.

Radi svake sigurnosti sa 1. i 2. bataljonom, 3. krajiške brigade nalazili su se po jedan član Štaba Brigade. Članovi štabova bataljona i komandi četa, naoružani automatskim oružjem, nalazili su se u prvoj

²²⁸ Zbornik, tom 2 knj. 8, br. dok. 94, str. 170, Oslobođilački rat, knj. 2, str. 388.

²¹⁹ Zbornik, tom 2, knj. 8, br. dok. 83.

borbenoj liniji zajedno sa borcima, maunu m, siuziu primjeruiri i k-mandovali.

U borbi za ranjenike u rejonu Vilića Guvno sa razlogom se ističe uloga i 2. bataljona 4. crnogorske proleterske brigade. Međutim, politički komesar 7. banijske divizije, koji je neposredno pratio tok borbe, između ostalog kaže: »Situaciju su spasla dva bataljona 3. krajiške brigade, koji su predveče stigli i sreli se sa Nijemcima na Orlovački k. 1291 i odbacili ih nazad ka Velikoj Kobili (k. 1301)«. ²²²

Da bi onemogućio neprijatelju manevar desnim krilom i eventualni prodor u Gornje Vukovsko, Štab Brigade je naredio 3. bataljonu da se što prije prebaci u rejon Oglavka (tt 1517), sa zadatkom da pojača odbranu 8. brigade 7. banijske divizije na koju je neprijatelj vršio jak pritisak, dok je 4. bataljon zadržan u rezervi pozadi 1. i 2. bataljona u rejonu s. Gmići i Draševo.

Vremenski uslovi u to vrijeme bili su vrlo teški. Planinski visovi bez naselja bili su zatrpani visokim snijegom, a temperatura daleko ispod nule. Vatra se nije smjela ložiti, a jedinice su danonoćno bile na položajima. Ishrana ljudstva bila je potpuno otežana. Nije bilo ni izgleda da se situacija, u tom pogledu, nešto poboljša. Starješine su se pitale koliko će se ovako moći izdržati. Ostalo im je da i ovoga puta računaju na političku svijest i izdržljivost boraca. Što je vrijeme više odmicalo, situacija je bila sve teža.

U toku 1. marta 7. banijska i 1. dalmatinska brigada vodile su vrlo žestoke borbe u rejonu Orlišće (k. 915), s. Mačkovac - Pidriš. Neprijateljeva avijacija bila je vrlo aktivna. Nad bojištem je stalno kružilo 12 neprijateljevih aviona »štuka« i 3 bombardera. Zadatak 3. krajiške, 7. banijske i 1. dalmatinske brigade bio je da po svaku cijenu, spriječe dalji prodor neprijatelju preko Makljena do dolaska jedinica 1. i 2. proleterske divizije. Zadatak 8. hrvatske brigade i jednog bataljona 16. hrvatske brigade koji je tek pristigao, bio je da u sadejstvu sa 3. bataljonom 3. krajiške, po svaku cijenu spriječi dalji prodor neprijatelja da iz rejona Oglavka ugrozi lijevi bok naših snaga. ²²¹

U to vrijeme Vrhovni štab je zahtijevao od štabova 1. i 2. divizije da ubrzaju pokret jedinica iz doline Rame i Neretve prema Makljenu i Gornjem Vakufu. ²⁴

Na kraju 1. marta neprijatelj je, uz snažnu podršku avijacije, artiljerije i minobacača, potisnuo 1. dalmatinsku i dijelove 7. banijske brigade, i ovladao linijom: s. Seferovići na desnoj obali Vrbasa - s. Voljice - Crni vrh (tt 1206) - Pidriš, ali je upornom odbranom zadržan na dostignutoj liniji. ²²⁵ U takvoj situaciji bataljoni 2. proleterske divizije prebacivani su sa 9 kamiona i autobusa iz doline Rame u rejon Makljena. Prvoj proleterskoj diviziji naređeno je da ubrza pokret 1. proleterske i 3. sandžačke brigade iz rejona Solakove kule prema Gornjem Vakufu. U toku su bile svestrane pripreme jedinica za protivudar.

Štab 4. crnogorske proleterske brigade po naređenju Vrhovnog štaba preuzeo je komandu i nad 1. i 2. bataljonom 3. krajiške, na pravcu

²²² Đuro Kladarin: »Slom 4. i 5. ofanzive«, str. 186, »Kultura«, Zagreb, 1954.

²²³ Zbornik, tom 2, knj. 8, br. dok. 103.

²²⁴ Zbornik, tom 2, knj. 8, br. dok. 105.

²²⁵ Zbornik, tom 2, knj. 8, br. dok. 106, izvještaj zamj. nač. VS NOV i POJ.

Karaulica (k. 1398) - Vilića Guvno, s kojima su ostali politički komesar 3. brigade i njegov zamjenik. Oni su krenuli sa 4. bataljonom za Oglavak (tt 1517), gdje se već nalazio 3. bataljon, da bi pojačali 8. hrvatsku i dijelove 16. brigade 7. banijske divizije, i preuzeli komandu na tom pravcu.

Vrhovni komandant izdao je zapovijest 3. marta u 4 časa za protivudar.²²⁶ Njegova operativna zamisao bila je: »Glavninu njemačko-us-taških snaga koncentrisanih u dolini r. Vrbasa oko Gornjeg Vakufa ob-uhvatnim manevrom s juga i sjevera razbiti i produžiti energično gonje-nje niz rijeku Vrbas«.

Prema naredbi vrhovnog komandanta od 2. marta u 11 časova,²²⁷ bilo je predviđeno da se 8. hrvatska brigada zbog prevelikog zamora ljudstva i gubitaka koje je pretrpjela, izvuče iz borbe u rejon Gornje Vu-kovsko, a da se cijela 3. krajiška prebaci u rejon Oglavak. Do toga nije došlo zbog toga što još uvijek nisu bile stigle jedinice 2. proleterske di-vizije u rejon Makljena, čime bi taj pravac bio ugrožen.

Grupisanje jedinica za protivudar izvršeno je ovako:²²⁸

- na desnom krilu napadala je 1. proleterska divizija bez 3. krajiške brigade, ojačana sa 1. dalmatinskom brigadom opštim pravcem Sefero-vići - s. Dobrošin - s. Ždrimce - s. Vrsi - s. Krupa - Sarajvilići;

- na centru: 2. proleterska divizija, bez 2. dalmatinske brigade, 7. brigada 7. banijske divizije i 1. i 2. bataljon 3. krajiške brigade, osnov-nim pravcem Vilića Guvno - Kobila - Podovi (tt 919) - s. Paloč, sa od-sjeka Vilića Guvno - Pidriš;

- na lijevom krilu: 8. hrvatska brigada, 3. krajiška brigada, bez 1. i 2. bataljona i jedan bataljon 16. hrvatske brigade, opštim pravcem Og-lavak - Luče Polje - s. Tihomišlje, sa zadatkom da presječe komunika-ciju Gornji Vakuf - Bugojno u rejonu Han-Ploče, i spriječi nesmetano odstupanje neprijatelja prema Bugojnu.

Protivudar je podržavala haubička baterija od 4 oruđa i protivten-kovska baterija. Inžinjerijska četa Vrhovnog štaba imala je zadatak da raščišćava put od Makljena prema Gornjem Vakufu. Protivudar je ot-počeo u 15 časova 3. marta.²²⁹

Naročito žestok otpor u prvoj fazi protivudara neprijatelj je pružio na pravcu srednje napadne grupe, a posebno pred 2. proleterskom i 1. dalmatinskom brigadom, kao i u rejonu Grudica, Vilića Guvna i Karau-lice (k. 1398) na pravcu nastupanja 1. i 2. bataljona 3. krajiške i 4. cr-nogorske brigade.

Još prije prelaska u opšti protivudar, u toku 3. marta u rejonu Gru-dica bio je odsječen 2. bataljon iz sastava 737. puka. Neprijatelj je na-stojao svim silama da ga protivnapadima iz rejona Oštrac (k. 1312) i Mr-ljevine (k. 1364) deblokira. Na drugoj strani zadatak naših bataljona bio je da po svaku cijenu zauzmu rejon Kobila (k. 1370) - Oštrac (k. 1312) i Mrljevine (k. 1364) i, na taj način, u sadejstvu sa snagama 2. proleter-ske i 4. crnogorske brigade, stvore uslove za brz prodor u pravcu Pod-ovi (tt 919) i ne dozvole neprijatelju da se organizovano povlači.

²²⁶ Zbbrnik, tom 2, knj. 8, br. dok. 114.

²²⁷ Zbornik, tom 2, knj. 8, br. dok. 121.

²²⁸ Zbornik, tom 2, knj. 8, br. dok. 121.

²²⁹ Tom 2, knj. 8, br. dok. 113.

Pojedini položaji prelazili su 3. marta po nekoliko puta iz ruke u ruku. Smjenjivali su se obostrani napadi i protivnapadi. Borba je trajala punih 9 časova. Ponovni pokušaj 1. bataljona njemačkog 737. puka da deblokira opkoljeni bataljon na Grudici, nije uspio. Poslije prvog oštrog juriša, 1. i 2. bataljon 3. krajiške i jedinice 4. crnogorske brigade ovladale su položajima Karaulica (k. 1398) i Mrljevine (k. 1364) i podište brdu Oštrac (k. 1312). U takvoj situaciji bili su potrebni krajnje naprezanje i požrtvovanost svakog pojedinog borca, vodova i četa kao cjeline. Snijeg je bio dubok i vlažan. Da bi se izbjegla ubitačna neprijateljeva mitraljeska vatra, trebalo je tražiti najpodesnije prilaze i mrtve uglove i puzati po snijegu i po nekoliko desetina metara da bi se došlo na jurišno odstojanje i na domet bacanja ručnih bombi, pri čemu se gubilo dragocjeno vrijeme i borci, ionako gladni i iscpurljeni, još se više zamarali. Naročito dobro sadejstvo ostvareno je između grupa bombaša i puškomitraljezaca u toku podilaženja neprijateljevim bunkerima, napravljenim na brzu ruku.

U jutarnjim časovima 4. marta 1943. borbe su nastavljene. Prvi i 2. bataljon 3. krajiške brigade zauzeli su Oštrac (k. 1312) i Kobilu (k. 1370). Ostatak 2. bataljona njemačkog 737. puka do tog vremena uspio se probiti i spojiti sa glavninom.

I na desnom kraju - na pravcu Pidriš - Mračaj i Pidriš - Podovi, neprijatelj je popustio. Uz snažnu podršku avijacije povlačio se planski, izvlačio pojedine dijelove sa centra borbenog poretka i pojačavao svoje desno krilo na pravcu Oglavak.

Samo u toku 2. i 3. marta 1943. neprijatelj je po vlastitom priznanju imao 51 poginulog, 83 ranjena, 21 nestalog i 31 premrzlog vojnika, a da je njegov opkoljeni 2. bataljon 737. puka, u toku 3. marta, imao 45 mrtvih i 64 ranjena vojnika. Prema jačini i uslovima pod kojima je borba vođena, pretpostavlja se da je neprijatelj imao i 2. i 3. marta daleko veće gubitke.

Na našoj strani samo 3. marta kod 1. bataljona bilo je 6 poginulih i 14 uglavnom, teže ranjenih boraca. Približno iste gubitke imao je i 2. bataljon, dok su gubici u jedinicama 4. crnogorske brigade bili daleko veći.

U ovim borbama izginuli su mnogi prekaljeni borci 3. krajiške brigade: Rade Petrović rodnom iz Vrtoča, poznat kao najbolji bombaš. Poginuo je bacajući bombe u njemačke zaklone; Đurekan Pilipović, omladinac iz Vrtoča, izrešetan je puškomitraljeskim rafalom dok je iz stojećeg stava tukao iz svog mitraljeza po streljačkom stroju protivnika; Rade Švabić iz Rašinovaca, štiteći mitraljezom svoju desetinu da se izvuče, junački je poginuo; Pero Zorić, poginuo je u jurišu na čelu svoga voda; Srećko Bakotić, omladinac iz Kaštela kod Splita, poginuo je dok je puzao po snijegu da bi se privukao neprijateljevom zaklonu. Poginuli su i: Lukica Balaban, Uroš Ankić, Trivo Budimir, Dragan Zorić, Jovo Torbica, Milan Bokan i još desetak odvažnih boraca da bi spriječili prodor neprijatelja i spasili živote svojih ranjenih drugova. Neki lakše ranjeni borci odbijali su da pođu u brigadni sanitet, dok su drugi, još sa nezaraslim ranama, bježali iz saniteta u svoju jedinicu. Što je vrijeme više odmicalo, borba je bila sve žešća, a borbena raspoloženje boraca

3. krajiške sve veće, da bi na kraju u borbi za ranjenike bilo krunisano velikom pobjedom.

Ljevokrilna napadna grupa, nastupajući opštim pravcem Oglavak - Parduše (k. 1204), razbila je u prvom naletu neprijatelja i izbila u rejon s. Tihomišlje na putu Gornji Vakuf - Bugojno. U to vrijeme, glavnina neprijateljevih snaga još uvijek se nalazila u povlačenju između Gornjeg Vakufa i Tihomišlja i, pod pritiskom srednje napadne kolone, trpila velike gubitke. U takvoj situaciji neprijatelj je vrlo oštro reagovao. Privukao je svježe snage iz rejonu Gračanice i, uz snažnu podršku avijacije, izvršio protivnapad na ljevokrilnu napadnu grupu. Treći i 4. bataljon 3. krajiške, koji su izbili u rejon Tihomišlja, bili su prisiljeni da se povuku u rejon Luče Polje, Šarića staje, Šugine bare, a dijelovi 8. brigade i 1. bataljon 16. brigade 7. banijske divizije u rejon Nišan - k. 1325. U tom momentu 1. dalmatinska brigada izbila je ispred s. Tihomišlje i zarobila 2 topa.²³⁰

Snage ljevokrilne napadne grupe bile su nedovoljno jake da bi sa uspjehom presjekle odstupnicu neprijatelju i ugrozile njegov desni bok. Sem toga zbog zamorenosti boraca na maršu od Ivan-Sedla do Gornjeg Vakufa, 1. proleterska, u ulozi desnokrilne napadne grupe, nastupala je dosta sporo, tako da je neprijatelj uspio izvući glavninu svojih snaga prema Bugojnu. Na taj način nije do kraja ostvarena ideja Vrhovnog štaba da se obuhvatom s juga i sjevera tuku glavne snage neprijatelja u rejonu Gornjeg Vakufa. Da je na vrijeme kompletna 3. krajiška brigada bila prebačena u rejon Oglavka, kao što je bilo planirano, zadatak bi bio izvršen sa više uspjeha. Bez obzira na to, protivudar naših snaga izveden je s uspjehom. Prema vlastitom priznanju, Nijemci su u toj ofanzivi imali velike gubitke »Okruglo 650 oficira, podoficira i vojnika potvrdilo je smrću vjernost svojoj zakletvi«.²³¹ Italijani su imali znatno veće gubitke.²³²

Ishrana ljudstva grupe bataljona koja se nalazila u rejonu Oglavka i Raduše na lijevom krilu borbenog rasporeda, bila je veoma otežana. Snijeg je ponegdje dostizao visinu i do 2 metra, tako da su borci propadali i izvlačili se iz njega teškom mukom. Situaciju bi u nekoliko ublažili pravljjenjem krpalja, ali ni to nije mnogo pomoglo. Intendantura brigade i radni vodovi bataljona jedva su uspjevali da u toku dana doteure borcima po jedan obrok kuvane hrane, i to vrlo oskudan. Štabovi bataljona morali su odvajati borce iz streljačkog stroja i organizovati nosačke kolone, čak i po jednu četvrtinu ljudstva čete, da bi hrana stigla na vrijeme na položaje. Hrana je dijeljena na samom položaju i do boraca dolazila potpuno ohlađena. Rijetko bi se našlo u privilegovanom položaju ljudstvo onog voda koji bi se nalazio u rezervi i podgrijavalo hranu u napuštenim Šarića stajama ili, pak, u Bećizovim stajama. Bez obzira na to, borci su te teškoće hrabro podnosili, svjesni zadatka koji je pred njima stajao. Naročito treba istaći samoprijegor i visoku političku svijest boraca 7. banijske divizije, koji su umorni i gladni, povlačeći

²³⁰ Zbornik, tom 2, knj. 9, br. dok. 125.

²³¹ Izvještaj komandanta njemačkih trupa u NDH, Zbornik, tom 4., kni. 11, br. dok. 312, str. 594-600.

²³² Naređenje italijanske Više komande, Zbornik, tom 4, knj. 11, dok. br. 188, str. 368-374.

se od Banije do Raduše, stojički podnosili sve te teškoće. Borci 3. krajiške brigade imali su bezbroj puta priliku da vide kako iscrpljene i potpuno malaksale borce, četne i bataljonske rukovodioce, starije jedinica nisu mogle natjerati da se povuku u pozadinu na oporavak sve dok ih gotovo polumrtve nisu odnosili na nosilima s položaja. Dok je komandant 8. brigade, Nina Maraković u pratnji komandanta 3. bataljona 3. krajiške obilazio položaje jednog bataljona 8. brigade i upoznao ga sa situacijom, naišli su na jednog puškomitraljesca iz sastava 8. brigade, inače, vrlo otresita, visoka i lijepo građena i umorna borca. Temperatura je toga dana na Oglavku bila 20 stepeni ispod nule, a duvao je i jak sjeverni vjetar. Na pitanje komandanta hoće li moći izdržati, borac je kratko odgovorio: »Zimu nekako, a glad vrlo teško«. Stajao je taj borac u sniježnom rovu naslonjen na grudobran napravljen od snijega i osmatrao neprijatelja. Kad su ova dvojica komandanta, poslije pola časa ponovo naišla istim putem, zatekli su tog divnog borca, mrtvog, naslonjenog na grudobran sa rukom na obaraču. Bio je to jeziv, ali zadivljujući samoprijegor. Toga dana još dva borca 8. brigade umrla su na isti način, da bi odbranili svoje drugove ranjenike. Bilo je još mnogo zadivljujućih primjera požrtvovanja i visoke političke svijesti boraca svih naših jedinica koje su se našle u rejonu Raduše.

Dok su jedinice, 1. 2. i 7. divizije 4. i 5. marta 1943. potiskivale neprijatelja preko Gornjeg Vakufa prema Tihomišlju i Gračanici, neprijatelj je snagama preko 2.000 vojnika, 12 tenkova i 15-20 kamiona ušao u Kupres.²³³ Jednovremeno dijelom snaga ušao je u Šujicu i Molovan. U takvoj situaciji naređeno je 9. krajiškoj brigadi, koja je držala front prema Kupresu i 1. bataljonu 16. brigade 7. divizije da se prikupe u Gornjem Vukovskom, sa zadatkom da obezbijede lijevi bok jedinica koje su se nalazile na pravcu Gornji Vakuf - Prozor.²³⁴ Pravac Ravno - Ščit zatvarala je 7. krajiška brigada i 3. bataljon 9. krajiške brigade.²³⁵

Druga dalmatinska brigada 2. divizije odbila je pokušaj četnika da se prebace s lijeve obale Neretve na desnu u rejonu Jablanice.²³⁶

Glavnina 2. proleterske divizije i dijelovi 7. divizije i 1. dalmatinske brigade 3. divizije bile su 5. marta orijentisane prema Rami i Jablanici, s namerom da se prebace preko Neretve. Jedinice 1. divizije imale su zadatak da zatvore pravac Gornji Vakuf - Prozor - r. Neretva i spriječe eventualni prodor neprijatelja na tom pravcu.

Jedna desetina 3. bataljona 2. dalmatinske brigade, sa desetarom Stevom Opačićem, prešla je 6. marta 1943. Neretvu, uspostavila mostobran i omogućila opravak mosta i prelazak jedinica na lijevu obalu.

Rad na osposobljavanju porušenog mosta na Neretvi otpočeo je 7/8. marta 1943. a već sutradan 8. marta u jutarnjim časovima, most je bio osposobljen za prebacivanje ostalih snaga i ranjenika.

Toga dana raspored jedinica 1. divizije bio je: 1. proleterska brigada na desnoj obali Vrbasa sa zadatkom da zatvori pravac Gornji Vakuf - Bugojno i Gornji Vakuf - Travnik; 3. krajiška na lijevoj obali Vrbasa sa

²³³ Zbornik, tom 2, knj. 8, br. dok. 150.

²³⁴ Zbornik, tom 2, knj. 8, br. dok. 149.

²³⁵ Zbornik, tom 2, knj. 8, br. dok. 114.

²³⁶ Zbornik, tom 2, knj. 8, br. dok. 165.

zadatkom da zatvori pravce Tihomišlje - s. Poloč i Tihomišlje - Oglavak - Raduša planina, dok se 3. sandžačka nalazila u rezervi u rejonu Strumica (tt 785) - Podovi (tt 919) - Mračaj.

Prva proleterska brigada po naređenju Štaba 1. divizije, kreće 7. marta u 7,15 časova prema Neretvi, a njene položaje na desnoj obali Vrbasa i sjeveroistočno od puta Gornji Vakuf - Prozor preuzima 3. sandžačka brigada. Neprijatelj je to otkrio i odmah intervenisao. Snagama pješadije, uz podršku avijacije i 6 tenkova, prodro je u Gornji Vakuf.

U takvoj situaciji 3. krajiška brigada je 7. marta sa 3 bataljona posjela položaje na liniji: Strmica (tt 765) - Gradina (k. 801) - Luče Polje (tt 1105), sa zadatkom da bočno djeluje na komunikaciju Bugojno - Gornji Vakuf, dok je 1. bataljon raspoređen u rezervu u s. Voljice. Opšti zadatak Brigade je bio: manevarskom odbranom sprečiti brz prodor neprijatelju na pravcu Gornji Vakuf - Makljen, a greben Kobilje i Raduše braniti po svaku cijenu i ne dozvoliti neprijatelju prodor u rejon Prozora.

Neprijatelj je jakim snagama 8. marta, uz podršku avijacije, potisnuo 1. i 2. bataljon, ovladao rejonom Gornji Vakuf - s. Mračaj - Podovi (tt 919). Na pravcu Luče Polje - Oglavak nije imao uspjeha. Š obzirom na takav razvoj događaja, 3. i 4. bataljon koji su se nalazili u rejonu Luče Polje - Oglavak, po naređenju Štaba Brigade prebačeni su na desnu obalu rijeke Voljice u rejon Kobile. Toga dana poginuo je komandir 2. čete 3. bataljona Stevo Banović,²³⁷ a ranjeni su zamjenik političkog komesara čete Mića Jević i komandir Nikola Stupar. Neprijatelj je sutradan, 9. marta, izvršio vrlo jak pritisak na prednje dijelove 3. krajiške brigade i, uz podršku avijacije, do 12 časova podišao Kobili.

Dok je 3. krajiška s uspjehom spriječavala brz prodor neprijatelju preko Makljena ka Prozoru, on je na pravcu 3. sandžačke brigade jakim snagama, uz podršku avijacije, izbio u rejon Crni vrh (tt 1370) - Mejnik (k. 1276) i ugrozio desni bok 3. krajiške brigade. Istovremeno na pravcu 16. hrvatske brigade, neprijatelj je dijelom snaga njemačke 369. divizije s pravca Ravno i Vukovsko izbio pred Prozor, tako da je prijetila opasnost da 3. krajiška ostane odsječena u rejonu Makljen - Kobila. U to vrijeme svi ranjenici i pozadinski dijelovi bili su prebačeni iz prozorske kotline prema Neretvi.

Radi toga je 3. krajiška noću 9/10. marta 1942. napustila Radušu i Kobilu i sa 1. i 3. bataljonom posjela rejon s. Duge - Kranjčiči, sjeverno od puta Prozor - Rama, a sa 2. i 4. bataljonom rejon s. Oglavak i Šibenik,²³⁸ zapadno od puta Prozor - Rama. Desno na pravcu s. Here - s. Uzde nalazila se 3. sandžačka brigada, a lijevo prema rijeci Doljanki 7. krajiška i dijelovi 16. hrvatske brigade. Prednji dijelovi neprijatelja ušli su 10. marta oko 9 časova u Prozor i poslije kratkog zadržavanja, nastavili nadiranje prema Rami. U popodnevrim časovima slabiji dijelovi neprijatelja, potiskujući snage 3. sandžačke, ugrozili su desni bok 3. bataljona sjeverno od s. Duge u rejonu Troglav (k. 773). Međutim, brzim intervencijom 3. krajiške brigade neprijatelj je odbijen i opasnost

²³⁸ Zbornik, tom 2 knj. 8, br. dok. 94, str. 170, Oslobođilački rat, knj. 2, str. 388.

²³⁹ Zbornik, tom 2, knj. 8, br. dok. 83.

otklonjena. U to vrijeme začelje bolničkog ešelona nalazilo se još uvijek u rejonu sela Gračanice.

Istovremeno su snage njemačke 369. divizije, potiskujući 7. krajišku i dijelove 16. hrvatske brigade, nastupale iz izvornog dijela r. Rame vododelnicom između r. Rame i r. Doljanke prema Rami i Jablanici. Radi toga su i 1. i 3. bataljon 3. krajiške brigade prebačeni na desnu obalu Rame, a položaje 1. i 3. bataljona preuzela je 3. sandžačka brigada. Drugi i 4. bataljon prebačeni su na rijeku Doljanku da pojačaju položaje 7. krajiške brigade. Zadatak 3. krajiške bio je da po svaku cijenu spriječi brz prodor neprijatelja u dolinu Neretve i, na taj način, obezbijedi prelaz naših snaga, bolnice i pozadinskih dijelova na lijevu obalu Neretve.

Tih dana 3. krajiška brigada dobila je neobičnu popunu. U to vrijeme ujedno sa našim snagama se još iz Bosanske krajine povlačio i jedan dio naroda, pretežno omladine, angažovane u nošenju ranjenika. Tako se taj dio omladine našao u rejonu Prozora. Kada su za nošenje ranjenika bili angažovani zarobljenici Italijani, omladina se priključila našim brigadama. Pretežan broj stupio je u 7. krajišku brigadu. Nekoliko desetina omladinaca i omladinki od 18 godina svrstalo se u jedinice 3. krajiške brigade, kod svojih rođaka i poznanika. Većina njih je bila iscrpljena i slabo obučena. Zahvaljujući svestranoj brizi komandnog kadra, oni su se brzo oporavili i snašli, i kroz relativno kratko vrijeme svi do jednog postali primjerni borci.

U toku 11. marta 1943. Brigada je stabilizovala položaje na liniji: jugozapadno od s. Gračanice - Topolovca (tt 1028) - Blačine planine - Podvrške (tt 1433). Desno, na lijevoj obali Volujčice, položaje je držala 3. sandžačka brigada. Sedma krajiška i 16. hrvatska brigada po naredenju Štaba Divizije, povukle su se sa položaja i krenule u pravcu Jablanice. Pokušaj neprijatelja da toga dana probije položaje 3. krajiške brigade nije uspio. Neprijatelj je težište napada ispoljio: tehnikom duž puta Prozor - Rama, a pješadijom grebenom vododelnice između Rame i Doljanke na položaje 2. i 4. bataljona. Komandu i odgovornost za odbranu na desnom krilu, Štab 3. krajiške povjerio je 3. bataljonu, a na lijevom krilu, Štabu 4. bataljona. S obzirom na konfiguraciju zemljišta, odbrana je bila organizovana po dubini u 2 do 3 linije.

Toga dana u Brigadi je bilo: 83 puškomitraljeza, 4 teška mitraljeza, 4 minobacača 81 mm, 1 protivkolski top 37 mm, 1 protivtenkovski top »pito« 37 mm. Čete su spale na 34—45 boraca. Topovi i polovina puškomitraljeza stavljeni su pod komandu Štaba 3. bataljona.²³⁹ Put Gračanica - Rama zarušen je na nekoliko mjesta. Topovi su postavljeni na najpodesnije vatrene položaje jedan iza drugog. Porušen je i spaljen most na rijeci Rami u rejonu Gračanice. Pošto nije uspio pješadijom, neprijatelj je aktivirao avijaciju. Položaj Brigade naizmjenično su nadlijetala 3 njemačka aviona »štuka«, a 11. marta rejon Gračanice nadlijetalo je 9 aviona »štuka«, koje su bombardovale položaje Brigade. Jedna od bombi potpuno je raznijela borca puškomitraljesca Ljubu Dolića. Kontuzovan je i komandant 3. bataljona. Bombardovan je i Štab Brigade. Zahvaljujući budnosti i maskirnoj disciplini, većih žrtava nije

²³⁹ Zbornik, tom 4, knj. 10, br. dok. 156, str. 300.

bito. Pobijeno je nekoliko konja štabne komore i srušeno i zapaljeno nekoiko kuća u selu Skrobučani.

U borbi su se posebno istakle 11. marta posluge na protutenkovskim topovima. Topovi su postavljeni na nekoliko desetina metara iza porušenog mosta na rijeci Rami u rejonu Gračanice - na utoku potoka Volujčice u r. Ramu. Naišla je kolona od 7 tenkova od Prozora. Kad je prvi tenk naišao na prepreku, zastao je. Pogođen je prvom granatom i zapaljen. Bio je sav u dimu i pokušao je da se okrene. Na njega je nalletio drugi tenk, koji je bio pogođen drugom ispaljenom granatom, ali iz drugog topa. Kolona tenkova zastala je i naišla se pod ubitačnom mitraljeskom vatrom. U isto vrijeme tri njemačka aviona »štuke« bombardovala su položaje Brigade i vatrene položaje protivtenkovskih topova. Odmah poslije toga, topovi su naizmjenično prešli na rezervne vatrene položaje. Kolona tenkova ostala je blokirana u rejonu Gračanice i nije mogla krenuti prema Rami sve do 14. marta poslije podne, kad su jedinice 3. krajiške brigade napustile ove položaje. Odbijen je i vrlo snažan napad neprijateljeve pješadije, koja je uz podršku tenkova pokušala da odbaci jedinice 3. bataljona i produži prema Rami. Dok je vođena borba na prvoj odbrambenoj liniji, neprijateljevi avioni su u dva navrata bombardovali položaje svoje pješadije i nanijeli joj znatne gubitke. Konfiguracija zemljišta omogućavala je organizaciju višespratne zaprečne vatre.

U ovoj borbi posebno se istakao Košta Kecman, politički delegat topovskog voda, te nišandžija Dušan Carić, Bojan Tintor, Đuro Pećanac i drugi. Pohvalu su zaslužile i posluge na mitraljezima i bombaši koji nisu dozvolili da neprijatelj krene ni stope napred. U ovoj akciji članovi komandi četa i štaba bataljona nalazili su se u prvoj liniji odbrane, svjesni opasnosti koja bi nastala da je neprijatelj uspio prodrijeti prema Rami. Za uspješno izvršen zadatak pohvaljen je 3. bataljon.

U toku 12. i 13. marta 1943. odbijeni su svi pokušaji neprijatelja da se probije dolinom Rame i Doljanke do Neretve. Naneseni su mu osjetni gubici, dok su naši gubici, zahvaljujući terenskim uslovima i načinu vođenja borbe, bili minimalni. Sva pomjeranja na položajima po frontu i prebacivanje s linije na liniju, vršena su isključivo noću. Pošto nije uspio da probije odbranu Brigade u zahvatu komunikacije, neprijatelj je vršio jak pritisak na 4. bataljon duž rijeke Doljanke, i prisilio ga da se postepeno povlači prema Jablanici.²⁴⁰

Svi pokušaji neprijatelja da potisne jedinice 3. krajiške duž puta Gračanica - Rama i dolinom rijeke Doljanke, i da se spoji sa snagama njemačke 718. divizije, nisu uspjeli.

Do tog vremena svi ranjenici i bolesnici i pozadinski dijelovi ostalih jedinica nesmetano su prebačeni na lijevu obalu Neretve, dok je prebacivanje jedinica 9. dalmatinske divizije bilo u toku.

Noću 13/14. marta 2. i 3. bataljon odvojili su se od neprijatelja i prebačeni u s. Slatinu, dok je 1. bataljon orijentisan na pravcu 4. bataljona kao pojačanje u dolini r. Doljanke.

Do tada su se sve brigade Operativne grupe divizija prebacile preko improvizovanog mosta na Neretvi kod Jablanice, na lijevu obalu rijeke.

²⁴⁰ Zbornik, tom 4, knj. 11, br. dok. 67.

Na desnoj obali Neretve ostala je samo J. itrajisKa Drigada, Koja je uporno branila prilaze rijeci i obezbjeđivala prebacivanje ostalih brigada.

Sve jedinice 3. krajiške brigade, pošto su uspješno izvršile zadatak, prebacile su se 15. marta u 9 časova preko improvizovanog mosta na lijevu obalu Neretve u rejonu Jablanice. Posljednji se prebacio zamjenik komandanta 4. bataljona Jovo Pužić, s jednim vodom boraca, koji je prije prebacivanja uništio ostatak zaplijenjene italijanske municije i drugu ratnu opremu, a zatim pošto se prebacio, porušio taj improvizovani most. Tako su, zahvaljujući upornoj odbrani 3. krajiške i 3. sandžačke brigade, centralna bolnica sa ranjenicima, svi pozadinski dijelovi i ostale jedinice uspješno i bez većih problema prebačeni na lijevu obalu Neretve.

Prije nego što se prebacio na lijevu obalu, 3. bataljon je po naređenju Štaba Brigade, bacio u kanjon Neretve oba protivtenkovska topa, što su borci bataljona teško podnijeli.

Prije prelaska naših snaga u protivofanzivu prema Kalinoviku i sjevernoj Hercegovini, na lijevoj obali Neretve bile su koncentrisane glavne četničke snage u jačini od oko 12.500 četnika, iz Hercegovine, Crne Gore, Sandžaka i jugoistočne Bosne. Vrhovna četnička komanda u sporazumu s Italijanima i NDH, još u decembru 1942. razradila je zajednički plan za uništenje partizanskih snaga. Smatrala je da je došlo vrijeme za konačan obračun sa partizanskim snagama. U zapovjesti četničke Vrhovne komande povodom toga, pored ostalog, stoji: »Momenat je da komunisti budu do nogu potučeni«. ²⁴¹ Italijani su snabdjeli četnike municijom, hranom i ostalim materijalnim sredstvima, bez obzira što su Nijemci tražili da se četnici razoružaju, kao potencijalni neprijatelji, za slučaj da dođe do iskrcavanja saveznika na Balkanu. Raspored četnika krajem februara 1943. pred prelazak naših snaga preko Neretve, bio je sljedeći:

- u rejonu Konjica - Mileševski korpus, sa oko 5.500 četnika;^{2*2}
- u širem rejonu oko Glavatičeva - Kolašinska, Andrijevička, Beranska i Bjelopoljska brigada sa oko 1.900 četnika;²⁴³ - lijevo od njih 1. i 2. durmitorska i Pljevaljska brigada sa oko 700 četnika,²⁴⁴ i prema Mostaru - Zetski odred i Nikšićka četnička brigada sa oko 2.200 četnika.^{2*5}

Četnici su za ovu akciju pripremili i Limsko-sandžački odred, koji, je ako se ukaže potreba, bio u gotovosti da se prebaci preko Čajniča i Foče u rejon borbenih dejstava i ubaci u borbu.^{24*}

²⁴¹ Izvještaj četničke Vrhovne komande, AVII, fond četnička dokumentacija, k. 2, f. 1, br. dok. 17.

²⁴² Izvještaj Isturenog dijela Vrhovne komande, AVII, fond četnička dokumentacija, k. 280, f. 1, br. dok. 8.

²⁴³ Depeše četničke komande, AVII, k. 293, dep. 1534.

²⁴⁴ Izvještaj četničke komande, AVII, fond četnička dokumentacija, k. 163, f. 5, br. dok. 3.

²⁴⁵ Izvještaj četničke komande, AVII, fond četnička dokumentacija, k. 133, f. 1, dok. 33 i k. 134, f. 1, dok. 27.

²⁴⁶ Depeše četničke komande, AVII, fond četnička dokumentacija, k. 299, f. 1, dok. 19.

- Sarajevska grupa četnika nalazila se na južnim padinama Bjelašnice i Ivan-planine, dok je jedan četnički odred jačine oko 2.800 četnika ranije bio prebačen iz Hercegovine u rejon Knina sa zadatkom da učestvuje u »gonjenju i uništavanju partizanskih snaga«. Pošto obavi zadatak, taj odred je trebalo prebaciti na lijevu obalu Neretve u sastav glavnih četničkih snaga.²⁴⁷

Glavnoj četničkoj grupaciji na pravcu nastupanja naših snaga pridat je jedan italijanski bataljon, a podržavala ih je i italijanska avijacija sa aerodroma Mostar.

Noću, između 6. i 7. marta 2. dalmatinska brigada razbila je četnike kod mosta na Neretvi u rejonu Jablanice, i napravila taktički mostobran, koji su proširile 2. proleterska i 4. crnogorska brigada. Druga proleterska brigada, već u prvom naletu potpuno je razbila 1. i 2. durmitorsku četničku brigadu. Protivnapad na mostobran izvršila je konjička četnička grupa od oko 4.500 četnika lijevom obalom Neretve pravcem Golo Brdo (k. 1217) - s. Krstac - Jablanica. Zadatak joj je bio da »po cijenu najvećih žrtava« likvidira mostobran.²⁴⁸ Protivnapad četnika nije uspio. Jedinice 2. divizije nezadrživo su prodirale naprijed. Četnici su nastojali da se srede i pruže što organizovaniji otpor. Ponovo je došlo do jakog sudara 11. i 12. marta na liniji s. Bijela - Paklena (tt. 906). I ovoga puta četnici su razbijeni. Narednog dana konjička četnička grupa potpuno je razbijena i dotučena u rejonu Boračkog jezera. Samo u ovim borbama četnici su, prema vlastitom priznanju, imali 550 mrtvih i ranjenih.²⁴⁹

Energično dejstvo naših snaga i poraz četnika na Neretvi poljuljao je iz osnova čitav sistem njihove odbrane, narušio im moral i pokazao svu njihovu nesposobnost kao i njihovog komandnog kadra u borbi protiv jakih snaga NOV i POJ. U vezi s tim u izvještaju komandanta isturenog dijela četničke Vrhovne komande, majora Branka Ostojića, Draži Mihailoviću, pored ostalog, stoji:

*»Jedino zbog nesposobnosti, neposlušnosti, i nemarnosti komandnog elementa, došlo je do prodora komunista kod Jablanice i razbacanosti snaga na južnom frontu. Osećam svoju krivicu i krivicu potčinjenih mi komandanata za nepotrebno pale žrtve kod Jablanice i nepovoljan obrt situacije. Ja vas molim da odredite specijalni vojni sud, koji će izreći presudu meni, a potom i ostalim«.*²⁵⁰

Nije to jedini uzrok za poraz četnika koji navodi major Ostojić. Pobjedili su visok moral, hrabrost, požrtvovanje i vjera u pobjedu partizanskih boraca, i vještina u komandovanju starješinskog sastava NOV.

Iako su četnici poraženi u prva dva sudara, u rejonu Jablanica - Borci četnička komanda brzo je i vrlo oštro reagovala. Zetski odred i Nikšićku brigadu prebacila je iz Mostara kamionima u rejon Čičevo - Lipeta - Lišanjski. Kombinovani četnički korpus posjeo je položaje na liniji:

²⁴⁷ Depeše četničke komande, AVII, fond četnička dokumentacija, k. 289, f. I, 8, 7 (depeša

²⁴⁸ Zapovjest komandanta 1. četničke kolone, AVII, fond četnička dokumentacija, k. 202,

²⁴⁹ Isto.

²⁵⁰ Depeša načelnika četničke Vrhovne komande, AVII, fond četnička dokumentacija, k. 293, f. I, d. 3 (dep. br. 2145).

Kom (k. 815) - Perin kuk (k. 672) - Čičevo - Lipeta. Desno su posjeli položaje ostaci konjičke četničke grupe, a lijevo ostaci razbijenih brigada na Neretvi. Ukupno oko 3500 četnika.²⁵¹ Planirano je da glavni udar izvede kombinovani četnički korpus na pravcima: Čičevo - Borci i Lišanjski - Ražište, sa početkom 15. marta ujutro.²⁵² Štabovi 1, 2. i 3. divizije imali su podatke o grupisanju četnika. Bez obzira na njihovu jačinu, odlučili su da produže napad i gone ih prema Nevesinju, Zelengori i Drini. Poslije nekoliko uzastopnih napada i okršaja na liniji Glavatičevo, a potom na liniji Ulog - Kalinovik četnici su potpuno razbijeni. Jedinice 1. i 2. divizije nastupale su preko Obija i Kalinovika prema Foči i Drini, a 3. divizije prema Nevesinju. Na taj način stvoreni su uslovi za brže kretanje centralne bolnice i pozadinskih dijelova prema Glavatičevu i, dalje, prema Kalinoviku i Foči. Četnicima nisu pomogla ni dva bataljona 55. puka ojačani četom tenkova i baterijom topova italijanske divizije »Murde«, koji su učestvovali u borbi protiv jedinica 3. divizije.²⁵³ Četnički komandanti su očekivali pristizanje Limskosandžačkog odreda i, u isto vrijeme, tražili pomoć od Italijana i Nijemaca. Ostali su dosljedni svojoj taktici. Oni kažu: »Nikakvi razlozi ne mogu nas odvratiti da sarađujemo sa svim elementima koji se bore protiv komunista«.²⁵⁴

Iako su četnici imali velik broj starješinskog kadra iz bivše Jugoslovenske vojske, četničko komandovanje pokazalo se nedoraslo za izvođenje složenih operacija. Autoritet starješina bio je vrlo slab. U četničkoj komandi bilo je velikih međusobnih zađevica i nepovjerenja. To se može zaključiti i iz njihovih izvještaja u kojima stoji:

*»Komunisti su se uvijek postavljali u centralni položaj i mogli uspešno da dejstvuju po unutrašnjim pravcima i to su dobro koristili, jer naši spoljni položaji bili su nepovezani tako da su se komunisti mogli provući kuda su želeli. Naši podaci o komunistima bili su uvek netačni. Oni su uvek bili jači«.*²⁵⁵

Delegat četničke Vrhovne komande pri 6. italijanskom korpusu, D. Jevđević, osjećajući se bijedno pred Italijanima, u izvještaju svojoj komandi kaže:

*»Po treći put u kratkom roku mi smo osramotili naše zastave i našu vojnu slavu... većina trupa je kurvanjski pobegla sa bojnog polja ispred neprijatelja brojno slabijeg... osramotili se pred Italijanima i Hrvatima za sva vremena«.*²⁵⁶

Evo kako i komandant Drinskog četničkog korpusa slikovito prikazuje slabosti njihovog komandovanja:

*»Što je ovako stanje, krivi smo svi, jer se stalno lažemo izveštajima o nekim neverovatnim borbama sa ogromnim uspesima i najkrvavijim gubicima crvenih. Po izveštajima naših komandanta, crveni su svi po pet puta oživelili«.*²⁵¹

²⁵¹ Izvještaj četničke komande, AVII, fond četnička dokumentacija, k. 134, f. 1, dok. 5.

²⁵² Izvještaj četničke komande, AVII, fond četnička dokumentacija, k. 134, f. 1, dok. 6.

²⁵³ B. Janković: *Moj bataljon*, str. 210.

²⁵⁴ Naređenje Draže Mihailovića, AVII, fond četnička dokumentacija k. 280, f. 1, dok. 13.

²⁵⁵ Izvještaj četničke komande, AVII, fond četnička dokumentacija, k. 134, f. 1, dok. 28.

²⁵⁶ Pismo delegata četničke Vrhovne komande, Zbornik, tom 4, knj. 12, dok. br. 299.

²⁵⁷ Izvještaj komandanta Drinskog četničkog odreda, AVII, fond četnička dokumentacija, k. 165, f. 4, br. dok. 55.

Poslije prelaska Glavne operativne grupe i Centralne bolnice na lijevu obalu Neretve, nastale su nove teškoće sa evakuacijom ranjenika i teških bolesnika tifusara od Jablanice do Boračkog jezera. Trebalo ih je preko sjevernih i strmih padina Prenja i rijeka Idbar i Bijela, prebaciti nekako do sela Borci. Pored toga, neprijatelj je vršio jak pritisak i iz rejonu Konjic, Čelebić i Ostrožac na lijevi bok bolničkih ešelona i ugrožavao pokret. Najveći dio ranjenika noću 14/15. marta 1943. našao se u rejonu Krstac - s. Dobrigašće - Škrbina - Javor. Noći su bile hladne, a vidljivost vrlo slaba, tako da je pokret noću bio skoro nemoguć, a pri pokretu danju, ešelsoni su bili izloženi ubitačnom dejstvu neprijateljeve avijacije i artiljerije iz Konjica. Ranjenike je trebalo noću skloniti u kuće i pomoćne zgrade, a danju u šumu. To je do maksimuma iscrpljivalo i onako njihove izmorene nosioce i sprovodnike. Samo u toku 15. marta, od neprijateljeve avijacije poginulo je 13 teških ranjenika,²⁵⁸ dok ih je veći broj bio ponovo ranjen.

Kada su se 15. marta 1943. ujutro jedinice 3. krajiške brigade našle na lijevoj obali Neretve, na stazi prema s. Krstac, nailazile su na veoma potresne prizore - na nesahranjene pomrle i izginule ranjenike i tifusare centralne bolnice. Svi poslovi oko njihove sahrane pali su na jedinice koje su bile u zaštiti. Sahranjeni su na brzinu kako je to u datim uslovima bilo jedino moguće. Zatrpavani su sa ono malo oskudne zemlje na sjevernim padinama Prenja.

Evakuaciju ranjenika vršile su jedinice 9. dalmatinske divizije i 7. krajiške brigade.

Treća krajiška imala je zadatak da obezbedi lijevi bok bolničkih ešelona, koji su se kretali uskim stazama sjevernih padina Prenja. Sa 1. i 2. bataljonom posjela je položaje na lijevoj obali Neretve prema Čelebiću i Ostrošcu, a sa 4. bataljonom na položajima Krstac - Ivan sedlo. Od 15. do 18. marta, bataljoni su odbili svaki pokušaj neprijatelja da iz doline Neretve i sa padina Prenja ugrozi bolničke ešelone i onemogućiti njihov dalji pokret preko Bijeje u pravcu Boračkog jezera. U toku 18. marta, 3. i 4. bataljon, koji su se nalazili na lijevom krilu, prebačeni su prema Konjicu i posjeli položaje: Orlenica - Bodilj (k. 818) - Tamara (k. 925) - Vis (k. 1152). U takvom rasporedu Brigada je ostala sve do 21. marta 1943.

U jutarnjim časovima, 20. marta neprijatelj je iz rejonu Čelebića i Konjica jakim snagama pešadije, uz podršku tenkova i u sadejstvu sa četničko-italijanskim snagama iz rejonu Jablanice, kao i nevesinjskih četnika sa Prenja - prodro uz potok Bijela i ugrozio centralnu bolnicu. Nastala je vrlo kritična situacija i prijetila je opasnost za ranjenike i tifusare, koji su se nalazili u Bijeloj, i za one koji su se kretali iz Idbara za s. Bijelu. Sav teret oko zbrinjavanja i neposrednog obezbjeđenja ranjenika pao je na 7. krajišku brigadu. Brzom intervencijom 4. i dijelova 3. bataljona 3. krajiške kriza je bila otklonjena.

Razvila se vrlo žestoka borba, a dalja evakuacija ranjenika bila je skoro zakočena. Neprijatelj je sve vrijeme držao pod artiljerijskom vatrom dijelove pješadijskih staza kojima su se kretali ranjenici, dok je avijacija mitraljirala i zasipala bolničke ešelone bombama. To je još više

²⁵⁸ Zbornik, tom 2, knj. 8, br. dok. 179.

povećavalo broj ranjenika iz reuova uuiia^a, uuuuuuug usuuijü i humu^ ranjenika, i remetilo čitavu organizaciju transporta. Bilo je vrlo teško održati red i disciplinu, a posebno među nosiocima ranjenika - zarobljenim Italijanima. Pojedini teški ranjenici na nosilima i tifusari, pa i čitave grupe, koji su bili sklonjeni u zaklone dok ne dođe red za transport, ostavljani su bez hrane i najneophodnije bolničke njege. Njihova vika i jauci teško su potresli borce koji su se prebacivali s položaja na položaj da bi ih zaštitili. Da bi se ubrzala evakuacija, kad god je to situacija dozvoljavala, bili su angažovani pojedini vodovi i čete.

Koliki je to bio problem, vidi se iz izvještaja načelnika Štaba 1. proleterске divizije²⁵⁹ od 19. marta 1943. u 13,15 časova, u kome, pored ostalog, stoji:

»Evakuacija ranjenika ide vrlo sporo i sasvim neorganizovano. Jedinice. .. ostavljaju ranjenike po putu, ljudstvo lunja i nepovezano odlazi u opštem pravcu pokreta. Pojedine starešine uopšte ne vrše nikakvu kontrolu, nigde se ne vide... Ovako stanje nepovoljno utiče na moral boraca u jedinicama... o tome se stalno diskutuje i to umanjuje borbenost jedinica«.

Noću 21/22. marta 1943. Brigada je posjela nove položaje: s. Ljuta na lijevoj obali Neretve - Paklena (tt 906) - i dalje desnom obalom r. Bijela, obezbjeđujući se desno s južnih padina Bjelašnice, a lijevo sa sjevernih padina Prenja. Do tog vremena svi ranjenici bili su prebačeni u rejon s. Borci i dalje prema Glavatičevu. Pokušaj neprijatelja da 23. marta snagama pješadije, uz podršku artiljerije i avijacije, odbaci 3. krajišku sa navedenih položaja ostao je bez uspjeha. Odbijen je i napad veće grupe četnika koja je iz rejona Polušnik (tt 1741), sa sjevernih padina Prenja ugrozila lijevi bok Brigade.

Pošto je oko 10 časova, 23. marta front bio već stabilizovan i otklonjena svaka opasnost za ranjenike, s lijeve obale Bijele, i to s mjesta gdje bezimeni potok kao lijeva pritoka utiče u Bijelu, dozivala je jedna bolničarka i tražila pomoć. Lijevo od nje na kosama nalazili su se Italijani, a desno četnici. Odmah je postavljena grupa puškomitraljeza koja je sprijećavala prilaz neprijatelja bolničarki. Upućena je grupa boraca da joj pomognu. U jednom grmu, pored potoka, našli su je i, pored nje, teško ranjenog i oboljelog Miloša Šiljegovića, komandanta 5. kozarske udarne brigade, koji se do toga dana nalazio u Centralnoj bolnici i sticajem okolnosti zaostao, a koga ova hrabra i savjesna bolničarka nije htjela ostaviti. Pod zaštitom mitraljeske vatre svi su se pod kišom neprijateljevih kuršuma izvukli i došli u sastav Brigade. Miloš²⁶⁰ je ostao pri brigadnom sanitetu i Štabu Brigade, preživio i poslije pete neprijateljeve ofanzive došao u sastav svoje jedinice.

Izbijanjem u rejon Boračkog jezera, 9. dalmatinska divizija, 7. banijska divizija i 7. krajiška brigada dobile su nove zadatke i krenule za Udarom grupom divizija prema Drini i Nevesinju. Treća krajiška brigada, kao stalna zaštitnica Operativne grupe divizija i Centralne bolnice, ostala je na istim položajima i dobila zadatak da zatvori pravac Konjic - Glavatičevo, obezbjeđujući se desno sa padina Bjelašnice i lijevo sa padina Prenja.

²⁵⁹ Zbornik, tom 4, knj. 11, br. dok. 96, str. 170.

²⁶⁰ Miloš Šiljegović, general-major JNA, umro poslije rata.

Na ovim položajima ostala je sve do 6. aprila 1943. godine. Za to vrijeme neprijatelj je u nekoliko navrata pokušao da odbaci njene jedinice prema Boračkom jezeru i dalje, ali bez uspjeha. Odbijen je i napad nevesinjskih četnika na njeno lijevo krilo iz rejonu Crno Polje i Poslušnik (tt 1741).

U međuvremenu, 3. divizija je oslobodila Nevesinje i prodirala dalje prema istoku. Druga i 1. divizija, poslije ogorčene borbe sa četnicima na liniji Ulog - Kalinovik, zauzele su 24. marta Kalinovik²⁶¹ i nadirale dalje prema Drini, dok se 7. banijska divizija nalazila u rejonu Glavatičevo - Bjelimić. Iza 1. i 2. divizije nastupale su 9. dalmatinska divizija i 7. krajiška brigada. Do 23. marta i Centralna bolnica prebrodila je krizu i raspored ranjenika bio je:²⁶² teški ranjenici nalazili su se u s. Kula; lakši ranjenici u s. Ploča i tifusari u s. Ribarima.

Boravak Brigade u rejonu s. Borci, karakterističan je po velikom gladovanju boraca. Sve rezerve hrane u brigadnoj intendanturi i radnim vodovima bataljona bile su potrošene. Tim terenom prije nje prošle su sve operativne jedinice i Centralna bolnica. Intendantski kadar snalazio se na sve moguće načine i, bez obzira na poteškoće, uspio je na neki način da bar u nekoliko ublaži problem gladi. Pojavila se i samovolja u jednog malog broja boraca koji nisu izdržali glad i tražili druga rešenja. Tako je u to vreme iz 3. krajiške brigade dezertiralo nekoliko boraca, na čelu sa komandirovom vođa Božom Đukićem. Za Đukića se znalo da je politički nesiguran i sklon samovolji, iako je pokušao da to prikriva. Kad je stigao u svoj rodni kraj, u Suvaju kod Petrovca, priključio se četnicima i s njima ostao do kraja rata. Ostali su se svrstali u redove partizana. To je bio drugi pokušaj dezerterstva koji je zabrinjavao rukovodstvo Štaba 3. krajiške i potčinjene komande.

Bilo je pojava i samovoljnog uzimanja hrane od mještana, iako je to bilo strogo zabranjeno. To su učinila dva borca u kući jednog domaćina. Znajući za stav Štaba 3. brigade, domaćin ih je prijavio. I dezerterstvo i samovoljno uzimanje hrane bili su posledica velike gladi. O oba slučaja mnogo je diskutovano u Štabu Brigade i potčinjenim komandama, a posebno među borcima. Preovladalo je mišljenje da se protiv dezerterstva treba boriti svim raspoloživim sredstvima, posebno političkim, a samovoljno uzimanje hrane od mještana i »pljačku« u korjenu sasjeci. Vojni sud pri Štabu Brigade osudio je u odsustvu Đukićevu grupu i borce koji su samovoljno uzeli hranu na kaznu strijeljanja. Presuda Vojnog suda dostavljena je komandi Vojnog područja Drvar. To je vrlo teško palo cjelokupnom sastavu Brigade, ali svi su to shvatili kao neminovnost. Karakteristično je da su se borci, koji su sa Đukićem dezertirali, odmah poslije dolaska u Krajinu, svrstali u redove partizana i do kraja rata junački borili.

Pošto je udarna grupa raščistila situaciju sa četnicima oko Kalinovika, Centralna bolnica se pomjerila naprijed prema Bjelimićima i Kalinoviku, a 7. banijska divizija preuzela zaštitu bolnice. Treća krajiška brigada krenula je prema Ustikolini u sastav svoje divizije. Tako je bitka za ranjenike u četvrtoj neprijateljevoj ofanzivi s uspjehom okončana.

²⁶⁸ Zbornik, tom 2 knj. 8, br. dok. 94, str. 170, Oslobođilački rat, knj. 2, str. 388.

²⁶⁹ Zbornik, tom 2, knj. 8, br. dok. 83.